

**M. DUVERGER'İN «SİYASAL PARTİLER» İ VE SİYASAL
PARTİLERİN İNCELENMESİNDE BAZI METODOLOJİK
PROBLEMLER (*)**

Asis: Dr. Ergun Özbudun

İlk baskısı ondört yıl önce yapılmış ve siyasal bilim klâsikleri arasındaki yerini çoktan almış bulunan bir eseri (1) tanıtmaya ve eleştirmeye çalışmak, bazılarınca gecikmiş bir teşebbüs sayılabilir. Zannımca böyle bir görüş yerinde değildir. Bir defa, Duverger'nin *Siyasal Partiler*'i, gerçek ya da ileri sürülen kusurları ne olursa olsun, siyasal partilerle ilgili en önemli ve kapsayıcı genel teori denemesi olma niteliğini korumaktadır (2). İkincisi, eserin ve hakkındaki eleştirmelerin ortaya çıkardığı teorik ve metodolojik sorunlar, tazeliklerinden birşey kaybetmemiş, aksine verimli tartışmalara yol açmıştır. Bu sorunların çoğu, siyasal partilerle uğraşan her bilim adamının, üzerlerinde ciddiyetle durmasını gerektirecek önemdedir.

(*) Diğer bazı araştırmaların yanında, bu çalışmamın da gerçekleştirilebilmesi, Rockefeller Foundation'ın bir bursu sayesinde mümkün olmuştur. Metin içinde zikredilen kaynaklardan başka, Floransa Üniversitesi profesörlerinden Giovanni Sartori'nin 1964-65 ders yılında Harvard Üniversitesinde verdiği seminerden ve kendisinin henüz yayınlanmamış bir çalışmasından da faydalandığımı belirtmek isterim.

(1) Maurice Duverger, *Les Partis Politiques* (Paris : Librairie Armand Colin, 1951). Eleştirmemizde eserin İngilizce çevirisinin son baskısı esas alınmıştır : *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State* (New York : John Wiley and Sons, Inc., 1963 Science Editions). Bu eserin son kısmı «Partiler ve Siyasî Rejimler» başlığı altında tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir : *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIX (1962), ss. 95 - 171.

(2) Diğer teorik denemeler arasında şu çalışmalara da değinilebilir : Sigmund Neumann, «Toward a Comparative Study of Political Parties,» S. Neumann, ed., *Modern Political Parties* (Chicago : The University of Chicago Press, 1962), ss. 395 - 421; Avery Leiserson, *Parties and Politics* (New York : Alfred A. Knopf, 1958).

Eserin başlıca yeniliği, metodunun «gerçek anlamda mukayeseli» oluşudur (3). Gerçekten, Duverger'den önce siyasal partilerin incelenmesi, gerek Avrupa'da gerek Amerika'da, «siyasal biyografi ve siyasal ideoloji» olmaktan pek ileri geçememiştir (4). Bu devrin yazarları, siyasal partiler incelemelerinin, siyasal tarihin belli bir kesiminden ibaret olmadığını farkedememişlerdir. Yapılan çalışmalar, partilerin tarihsel gelişmesine, parti liderlerinin kariyerlerine, partilerin doktrin ve programlarına inhisar etmiştir. Bütün bunlar, önemli verileri toplayıp ortaya koymaları bakımından şüphesiz büyük değer taşımakla beraber, nihayet tarihsel çalışma örnekleri olarak gösterilebilirler. Başka bir deyişle, belli bir partinin veya belli bir ülke partilerinin ötesine geçen sistematik genellemelerde bulunmak, sözü geçen yazarlara, mümkün ya da uğraşmaya değer bir çaba gibi görünmemiş olsa gerektir (5). Mamafih Duverger-öncesi devreye büsbütün haksızlık etmiş olmamak için, yukarıda «siyasal biyografi ve siyasal ideoloji» olarak tanımladığımız genel tipten çok ayrı karakterde iki önemli yazara kısaca değinmek yerinde olur. Bu yazarlardan ilki M. I. Ostrogorski, ikincisi de Robert Michels'dir.

Ostrogorski'nin yüzyılımızın başlarında yayınlanan eseri, «Demokrasi ve Siyasal Partilerin Örgütü» adını taşır (6). Bunda yazar, İngiliz ve Amerikan parti örgütlerinin ondokuzuncu yüzyıl sonundaki durumunu inceliyerek, demokrasinin gelişen parti örgütleriyle bağdaşamayacağı sonucuna varmıştır. Ostrogorski'nin önemi, savunduğu bu tezde (ki, bunun doğru olmadığını sonraki uygulama ve araştırmalar göstermiştir) değil, kullandığı metottadır. İlk defa Ostrogorski, partilerin tarihsel gelişmesinin ve parti programlarının incelenmesiyle yetinmiyerek parti örgütü üzerinde durmuş, gene

(3) Samuel H. Beer, «Les Partis Politiques,» *Western Political Quarterly*, 6 (September, 1953), s. 514.

(4) Alfred Diamant, «Review of Bergsträsser, *Geschichte der Politischen Parteien in Deutschland,*» *Journal of Politics*, 16 (May, 1954), s. 377.

(5) Frederick C. Engelmann, «A Critique of Recent Writings on Political Parties,» *Journal of Politics*, 19 (August, 1957), s. 427.

(6) *Democracy and the Organization of Political Parties*, iki cilt, İngilizceye çeviren F. Clarke (New York, 1902). Eserin, Seymour Martin Lipset tarafından kısaltılmış bir baskısı az zaman önce yayınlanmıştır: Garden City, New York, 1902). Eserin, Seymour Martin Lipset tarafından kısaltılmış bir baskısı az zaman önce yayınlanmıştır: Garden City, New York: Doubleday and Company, Inc., Anchor Books, 1964.

ilk defa olarak İngiliz ve Amerikan partilerinin mukayeseli tetkiki sonucunda bir *genelleme* ortaya atmıştır. Başka bir ifadeyle yazar, tek ve benzersiz (unique) olgularla ilgileneceği yerde, bütün memleketlerdeki siyasal partilere uygulanabilecek bir sebep-sonuç ilişkisi ileri sürmüştür.

Robert Michels'in «Siyasal Partiler: Modern Demokrasinin Oligarşik Eğilimlerinin Sosyolojik İncelemesi» adlı eseri (7) de benzer nitelikler taşır. Michels, demokrasiye samimiyetle inanmış görünen partilerin sadece sosyal demokrat partiler olduğunu, fakat bunların bile iç yapılarında belirgin oligarşik eğilimler gösterdiğini, dolayısıyla siyasal partilerin demokratik bir iç yapıya sahip olmalarının imkânsızlığını ileri sürmektedir. Michels'in mekanik ve psikolojik faktörlerle izaha çalıştığı bu eğilim, «oligarşinin demir kanunu» olarak adlandırılmaktadır. Bu açıklamamızdan anlaşılacağı üzere Michels de, Ostrogorski gibi, parti örgütlerini mukayeseli olarak incelemiş ve kapsamı sadece belli bir parti veya ülkeyle sınırlı olmayan bir genellemede bulunmuştur (8).

Ostrogorski ve Michels'in eserleri, Duverger-öncesi siyasal partiler incelemelerinde ayrıksı ve devrin genel tutumuna uygun olmayan bir nitelik taşırlar. Gerçekten, yarım yüzyıla yakın bir süre boyunca bu iki yazarın açtıkları yolda hemen hemen hiçbir çalışmada bulunulmamıştır. Dolayısıyla, siyasal partiler alanında mukayeseli metodu yeniden canlandırmanın şerefi, Duverger'ye aittir demek yanlış olmaz. Gerçekten, *Siyasal Partiler*'in ilk baskısından bu yana, konunun mukayeseli olarak ve birtakım genellemelere varmak amacıyla incelenmesi gitgide artan bir rağbet kazanmaktadır. Üstelik, Duverger'nin mukayeseli metoduyla kendisinden önceki iki yazarın mukayeseli metodu arasındaki fark, gözden kaçırılmaması gereken önemdedir. Gerek Michels'in gerek Ostrogorski'nin genellemeleri, teknik anlamda birer genel teori denemesi değildir. Her iki yazar da, parti hayatının ya da parti davranışının belirli ve sınırlı birer yanıyla uğraşmışlar, parti davranışının bütün yönlerini tek ve kapsayıcı bir teorinin ışığı altında açıklamaya çalışmamışlardır.

(7) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, İngilizceye çevirenler, Eden and Cedar Paul (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1958). Eserin ilk baskısı 1911'de yapılmıştır: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*.

(8) Ostrogorski ve Michels'in sözü geçen eserleri hakkında benzer bir değerlendirme için bk. Engelmann, *op. cit.*, ss. 427 - 430.

Bunların bulguları, en çok, «sentetik» veya «dar-çapta» (narrow-gauge) teoriler alanında kalmaktadır. Duverger'nin eseri ise, zannınca, sistematik veya genel teori tipine örnek sayılabilir (9). Samuel Beer'in dediği gibi, Duverger'nin metodu, «farklı ülkelerdeki parti davranışına geniş ölçüde uygulanabilecek sistematik genellemeler yolunda ilerliyebileceğimiz ümidini uyandırmaktadır» (10).

I — Duverger'nin temel varsayımları ve tezleri :

1 — Temel değişkenler : Duverger, siyasal partileri incelerken bellibaşlı üç değişkene dayanmıştır : Partilerin yapısı, parti sistemleri (özellikle partilerin sayısı) ve seçim sistemi. Gerçekten kendisi, parti yapısının taşıdığı temel önemi eserin önsözünde açıkça belirtmiştir : «Bugünkü partiler, programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sınıftan çok, örgütlerinin niteliğiyle ayırdedilebilirler. Parti, belli bir yapıya sahip bir insan topluluğudur. Modern partilere ayırıcı özelliklerini veren, herşeyden önce, onların anatomileridir. Daha önceki devirlerdeki tek hücreli yaratığın yerini, karışık ve

(9) Siyasal bilimde «teori» iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan «değer teorisi» (value theory), genellikle, siyaset felsefesi, veya siyasal değerlerin tartışılması anlamına gelir. Diğer teori çeşidi ise, siyasal olgular arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan «nedensel teori» (causal theory) dir. Nedensel teoriler de, kapsadıkları alan bakımından üçe ayrılabilir. En basit teori şekli (ki, dar anlamda teori sayılmaması gerekir), «tekil genelleme» (singular generalization) dir. Bu, diğer değişkenlerden tecrid edilmiş, tesbiti kolay iki değişken arasındaki gözlemlenmiş ilişkileri ifade eder. Böyle bir önermeden, fîilen gözlemlenmiş olan ilişkiyi aşacak nitelikte pek az istidlâl yapılabilir. İkinci olarak, «sentetik» veya «dar - çapta» (narrow - gauge) teorilerden bahsedilebilir. Bu anlamda teori, bir tekil genellemeler topluluğu içindeki verileri bileştirme (sentezleştirme) amacını güden, birbiriyle ilgili bir önermeler dizisinden meydana gelir. Ancak bu bileştirme süresi içinde, geliştirilen teori, başlangıçtaki genellemeler dizisinin ihtiva ettiği verilerin ötesine geçer; diğer bir deyimle, sadece bu genellemelerin başlangıçta ilişkin bulunduğu olguları değil, fakat o ana kadar şüpheli kalmış olan diğer olguları da anlamak ve açıklamak kabil olur. Michels'in ileri sürdüğü «oligarşinin demir kanunu», bu teori tipinin güzel bir örneğidir. En yüksek düzeydeki «genel teori» veya «sistematik teori» ise, bütün disiplini kapsayan kavramsal çerçeve (conceptual framework) dir. Kavramsal çerçeve içinde, o disiplinle ilgili bütün önermeler, tutarlı bir bütün meydana getirecek şekilde birbirlerine bağlanmışlardır. Bu anlamdaki teorinin başlıca fonksiyonu, sonraki araştırmaların gideceği yönü gösteren bir pusula teşkil etmesidir. Böyle bir teori sayesinde araştırmacı, neyi araştıracağını ve gözlemlediği olgular arasında nasıl bir ayıklamada bulunacağını tâyin edebilir. Bk. David Easton, *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science* (New York : Alfred A. Knopf, 1953), ss. 52 - 62.

(10) Beer, *op. cit.*, s. 514.

farklılaşmış organizmasıyla yirminci yüzyıl partisi almıştır» (11). Nitekim eserin ilk kitabı, partilerin yapısının incelenmesine ayrılmıştır. Seçim ve parti sistemlerine verilen önem de, ikinci kitabın incelenmesinden kolayca anlaşılabilir. Bu kitaptaki genellemelerin büyük kısmı, seçim sisteminin parti sistemi üzerindeki etkisiyle ilgilidir.

Duverger'nin diğer bazı değişkenler karşısındaki tutumu ise bu kadar açık değildir. Hattâ yer yer çelişik ifadelerle rastlanabilir. Örneğin, parti doktrinlerine genellikle fazla önem vermemesine rağmen, bunun totaliter partiler bakımından doğru olmadığını belirtmektedir (12). Nitekim ileride totaliter partileri incelerken, parti doktrinlerinin kapsayıcı karakterine ve bunun partiye katılımın niteliği üzerindeki etkilerine şöylece değinmektedir :

«Bir insanın bütün faaliyetlerinin maddî bakımdan teşkilâtlandırılması, gerçekten totaliter bir anlam taşımaz; meğer ki, bunun yanında o insanın bütü düşüncesinin ruhi bakımdan teşkilâtlandırılması da yer alsın. Üyeliği daha çekici kılmak için yardımcı örgütleri geliştirmeye çalışan bir parti, doktrini sadece siyasal bir tutumu tazammun ettiği ve diğer alanlarda seçme serbestliği bıraktığı takdirde, gerçek anlamda totaliter değildir. Gerçek totaliteryanizm ruhidir» (13).

Duverger'nin, sosyal ve ekonomik yapının siyasal partilerle ilişkisi hakkındaki düşüncelerini de kesinlikle tesbit etmek zordur. Bir yerde, sosyal ve ekonomik yapının «her ülkenin kendisine özgü» olduğunu söylüyor (14). Böyle bir varsayımın zorunlu sonucu, bu faktörlerin genellemeye elverişli olmadığını kabulüdür. Oysa, eserde sınıf davranışının her yerde aynı veya benzer olduğu varsayımına

(11) *Op. cit.*, s. XV.

(12) «David Hume, "Partiler hakkında Deneme" sinde (Essay on Parties, 1760), programın başlangıç safhasında, dağıtık bireyleri bir araya getirirken önemli bir rol oynadığını, fakat sonraları örgütün ön plâna çıkıp "platform" un ikinci derecede kaldığını, haklı olarak gözlemlemiştir. Bundan doğru şey olamaz. Gene de bu ifade, doktrinin dinsel bir nitelik aldığı ve partilere üyelerinin hayatı üzerinde totaliter bir etki kazandırdığı bazı çağdaş siyasal partilere uygulanamaz.» (*Ibid.*, ss. XIV - XV).

(13) *Ibid.*, s. 118 ve son.

(14) *Ibid.*, s. 203.

dayanan birçok genellemelere de rastlanmaktadır (15). Örneğin Duverger, sosyalist partilerde temel örgüt unsurunun ocak (branch), orta-sınıf partilerinde ise komite (caucus) oluşunu, işçi ve burjuva sınıfları arasındaki temel zihniyet ve tutum farkıyla açıklamaktadır :

«Sosyalist partilerin ocağı seçmeleri gayet tabiidir. Bunlar, kütlelere el atan ve onları örgütlendiren, onlara bir siyasal eğitim veren ve aralarından işçi sınıfı elitlerini seçip yetiştiren ilk partiler olmuşlardır. Ocak, bu üçlü ihtiyaca cevaptır. Orta-sınıfın siyasal ifade organı olan komitenin aksine, ocak, kütlelerin normal siyasal ifade organı gibi görünmektedir... Orta-sınıf, yüksek, aşağı veya muhavassit orta-sınıf olsun, toplu faaliyete düşkün değildir; üstelik-yanlı olarak - kendi siyasal eğitiminin yeterli olduğunu ve ocak toplantılarında verilen öğretime ihtiyacı bulunmadığını sanmaktadır» (16).

Aynı zımnî varsayımına (sınıf davranışının evrensel benzerliği) dayanan genellemelerin diğer bir örneği ise, parti birlik ve disipliniyle ilgilidir. Duverger'ye göre işçi sınıfı, mahiyeti icabı olarak, disiplinli harekete yatkındır. Çünkü bu sınıf, haklarını, ancak toplu ve disiplinli mücadele sayesinde elde edebilmiştir. Orta sınıflarca çoğu zaman meziyet sayılan bireycilik, orijinallik, alışılmış kalıplara uymama gibi tutum ve davranışlar, işçi hareketini zayıflatacak unsurlardır. Bu bakımdan işçi partileri, genellikle orta-sınıf partilerinden daha disiplinlidirler (17).

Bu örnekleri çoğaltmaya lüzum yok sanırım. Anlatmak istediğim, Duverger'nin ancak üç değişkeni temel mahiyette kabul etmesi ve diğerlerine sadece yer yer (bazan da çelişik ifadelerle) değinmesidir.

(15) Kitabımın başka bir yerinde Duverger, sınıf davranışının evrensel benzerliğini açıkça kabul eder görünüyor : «Sınıf, münhasıran ekonomik anlamda tanımlanacak olursa, "burjuvazi" ve "proletarya" belki iki sınıf teşkil etmeyebilir; fakat bu terimler, iki düşünce yapısını, iki sosyal davranışı, iki yaşayış tarzını tasvir eder ve bunlar arasındaki ayrım, partilerin yapısıyla ilgili bazı problemlere ışık tutar.» (Ibid., s. XV). Duverger'nin bu açıdan benzer bir eleştirilmesi için bk. Aaron B. Wildavsky, «A Methodological Critique of Duverger's Political Parties,» Harry Eckstein ve David E. Apter, eds., *Comparative Politics: A Reader* (New York: The Free Press, 1963), ss. 370 - 371.

(16) *Op. cit.*, ss. 25 - 26.

(17) *Ibid.*, ss. 170 - 171.

2 — Partilerin ve parti sistemlerinin tasnifi :

Duverger, yukarıda belirttiğimiz gibi, partilerin tasnifinde parti yapısını temel kriter olarak almıştır. Birinci kitapta, çeşitli yapı özelliklerini gözönünde bulundurarak partileri birçok tasniflere tabi tutmaktadır. Örneğin, yapının «dolaysız» (direct) veya «dolaylı» (indirect) oluşuna göre, dolaylı ve dolaysız partiler; temel unsurun niteliğine göre, komite, ocak, hücre ve milis partileri; parti-içi iktidarın toplanış yerine göre, merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi partiler; üyelik kavramına göre, kadro ve kütle partileri; partiye katılışın niteliğine göre, totaliter ve sınırlı (restricted) partiler, v.b. Ancak partileri sadece belli bir kriterin ışığı altında ve sınırlı bir açıdan sınıflandıran bu çeşitli ayrımların yanında, yazarın genel ve kapsayıcı bir tipoloji teşebbüsünde bulunduğunu da görüyoruz :

Duverger'ye göre siyasal parti deyimi, birbirinden çok farklı üç veya dört sosyolojik tipi içine almaktadır. Birinci tip, ondokuzuncu yüzyılın burjuva partileridir. Bunlar, günümüzde, Muhafazakâr ve Liberal partiler olarak yaşamaya devam etmektedirler. Burjuva partileri, genellikle adem-i merkezîyetçi ve, temel unsur olarak, komitelerden meydana gelen partilerdir; üyeliğin mahiyeti bakımından, kadro partisi niteliğini taşırlar. Faaliyetleri, tamamiyle seçimlere ve parlâmento çalışmalarına yönelmiştir. Dolayısıyla, partinin parlâmento dışındaki örgütü pek az gelişmiştir ve ancak seçimden seçime faaliyet gösterir. Parti liderliği, genellikle, partinin parlâmentodaki temsilcilerinin elindedir. Parti sadece siyasal problemlerle uğraşır; ideoloji ve doktrin parti hayatı içinde önemli bir yer kaplamaz; üyelik, çoğu zaman, çıkara veya alışkanlığa dayanır.

İkinci tipin örneği, Kara Avrupa'sının sosyalist partileridir. Bunlar, temel unsur olarak, ocağa dayanırlar; kütle partisi niteliğindedirler; parti geniş bir örgüte ve devamlı bir bürokrasiye sahiptir. Doktrin, çok daha önemli bir rol oynar. Üstelik parti, sadece siyasal alanda kalmayarak, toplum, ekonomi, aile, v.b. alanları da istilâ eder.

Yirminci yüzyılda totaliter partilerin doğuşu, üçüncü parti tipini ortaya çıkarmıştır. Duverger'nin «mü'minler partisi» (devotee parties) olarak anlandığı bu parti çeşidinin iki alt-tipini meydana getiren Komünist ve Faşist partiler arasında doktrin, ör-

güt ve sosyal temel bakımından önemli ayrılıklar olmakla beraber, taşıdıkları ortak özellikler, ikisinin aynı kategori içinde incelenmesine imkân verebilir. Bu özelliklerin başlıcaları şunlardır: Aşırı merkezîyetçilik, sert disiplin; liderliğin otokratik metodlara (yukarıdan tâyin ve *co-optation*) dayanışı; parlâmento çalışmalarının ve seçim mücadelesinin ancak ikinci derecede önem taşıması, buna karşılık parti faaliyetlerinde ağırlık merkezinin devamlı tahrik ve propagandaya, bazan da şiddet metodlarına verilmesi; kamu hayatı ve özel hayat arasında bir ayırım yapmayarak ikisini de aynı şekilde düzenleme hakkını ileri süren totaliter bir doktrinin varlığı; üyelerin partiye bağlılıklarının âdeta dinsel bir mahiyet alışı, v.b. (18).

Duverger'ye yöneltilen tenkitlerin önemli bir kısmı, bu genel tipoloji denemesi ile ilgilidir. Mamafih bu tenkitleri, diğerleriyle birlikte, daha sonra ele alacağımızdan, şimdilik yazarın «parti sistemleri» ni nasıl sınıflandırdığını anlatmak daha yerinde olur. Duverger, parti sistemlerini şöyle tanımlıyor: «Tek-parti devletleri bir yana bırakılırsa, her ülkede birden çok parti bir arada bulunur; bu bir arada bulunuşun (coexistence) şekil ve tarzı, incelenmekte olan belli ülkenin «parti sistemi'ni tâyin eder» (19). Yazar, parti sistemlerinin tasnifinde temel kriter olarak partilerin sayısını kabul etmiş ve böylece, tek-parti, iki-parti ve çok-parti sistemi tarzında üçlü bir ayırım yapmıştır. Bu ayırım, zaman zaman, partilerin kuvvetini ve bağlaşımlarını (ittifak) esas alan diğer tasniflerle yan yana kullanılmaktaysa da, Duverger'nin en büyük önemi partilerin sayısını verdiği açıktır.

3. Parti sistemleriyle seçim sistemleri arasındaki ilişki:

Eserin başlıca tezlerinden biri, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasında yakın bir ilişkinin bulunuşudur. Duverger, bu ilişkiyi şöyle özetlemektedir:

«Oy verme sisteminin genel etkisi aşağıdaki üç formülle ifade edilebilir: 1) Orantılı temsil; sert, bağımsız ve istikrarlı partilerden mürekkep bir çok - parti sistemini (halkın bir heyecan dalgasına tutulması hali dışında) teşvik eder; 2) İki - türlü çoğunluk sistemi; esnek, bağımlı ve nisbeten istikrarlı partilerden meydana

(18) *Ibid.*, ss. 1 - 3.

(19) *Ibid.*, s. 203.

gelen bir çok - parti sistemini (her halde) teşvik eder; 3) Tek - türlü basit çoğunluk sistemi; iktidarın büyük ve bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki - parti sistemini teşvik eder» (20).

Parti sistemleri bağlığını taşıyan ikinci kitabın önemli bir bölümü, bu ilişkileri yaratan mekanizmaların incelenmesine ayrılmıştır. Yazar, özellikle, tek - türlü basit çoğunluk sisteminin iki - partili rejim eğilimini nasıl yarattığını etraflı şekilde anlatmaktadır: Sözü geçen seçim sistemi, eninde sonunda, üçüncü partilerin tasfiyesine yol açar. Bu da, biri mekanik, diğeri psikolojik nitelikteki iki faktörün sonucudur. Mekanik faktör, üçüncü sıradaki partinin «eksik temsili» (under - representation), yani bu partinin kazandığı milletvekilliği yüzdesinin, topladığı oy yüzdesinden daimi şekilde aşağı oluşudur. Devamlı eksik temsil ise, bir süre sonra, psikolojik faktörü harekete geçirir. Üçüncü partinin seçmenleri, bu partiye oy vermekte devam ettikleri takdirde oylarını boşa harcamış olacaklarını anlayarak, birinci veya ikinci sıradaki partiyi desteklemeye başlarlar. Böylece, tek türlü basit çoğunluk sisteminin mekanizması, eski partilerin bölünüşüne ve yeni partilerin doğuşuna rağmen, kurulu iki parti düzenini devam ettirir (21). Duverger'ye göre, «kitapta belirtilen bütün hipotezler arasında belki de gerçek bir sosyolojik kanuna en çok yaklaşanı budur. Tek türlü basit çoğunluk sistemiyle iki - parti sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyon müşahede edilebilir: İki - partili ülkeler basit çoğunluk sistemini kullanmakta, basit çoğunluk sistemini kullanan memleketler ise iki partiye sahip bulunmaktadır. İstisnalar pek ender olup, genellikle, özel şartların sonucu olarak izah edilebilirler» (22).

III — Esere yöneltilen başlıca tenkitler :

Pek az eserin *Siyasal Partiler* kadar tenkide uğramış bulunduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. Bu tenkidleri iki başlık altında toplayabiliriz. Birinci gruptaki yazarlar, siyasal partilerin genel teorisinin kurulabileceğini kabul etmemekte, dolayısıyla Duverger'nin metoduna temelden muhalif bulunmaktadır. İkinci gruptakiler ise, böyle bir genel teori imkânını reddetmemekle be-

(20) *Ibid.*, s. 205.

(21) *Ibid.*, ss. 223 - 228.

(22) *Ibid.*, s. 217.

raber, Duverger'nin teorisinin çeşitli bakımlardan kusurlu olduğunu ileri sürmektedirler.

1. Siyasal partiler genel teorisinin imkânsızlığı :

Bu görüşün en tipik ve aşırı temsilcisi, gene bir Fransız yazarı olan G. E. Lavau'dur (23). Lavau'ya göre Duverger'nin bütün kusurları, tek bir hatadan — bir metod hatasından — ileri gelmektedir. Bu da, Duverger'nin «partileri partilerle ve seçim sistemiyle» izaha çalışmasıdır (24). Oysa siyasal partiler, içinde buldukları ulusal toplumdaki ayrı ve bağımsız olarak incelenemez; çünkü her ülkenin siyasal partileri, o ülkeye özgü coğrafi, tarihi, ekonomik, sosyal ve ideolojik koşulların etkisi altında şekillenmiştir. Partilerin iç yapısı ve seçim sistemi, bu koşullardan daha az önemlidir. Dolayısıyla siyasal bilim, parti sistemlerini mukayese etmek suretiyle, genellemelere ve sentezlere girişemez. Lavau, seçim sistemiyle parti sistemi arasındaki ilişkiyi de şüpheyle karşılamaktadır. Ona göre seçim sistemleri belli parti sistemlerini yaratmaz; aksine partiler, kendi çıkarlarına en uygun seçim sistemini kabul ederler (25). Nitekim aynı seçim sistemi, değişik koşullar altında farklı şekillerde işlemekte ve farklı şemalar vücuda getirmektedir.

Lavau'nun bu tenkitleri sadece Duverger'ye değil, aslında siyasal bilimin tümüne karşıdır. Daha doğrusu, farklı bir siyasal bilim anlayışı ve metodunu yansıtır. Gerçekten, her ülkenin siyasal evriminin tek ve benzersiz (unique) ya da kendine özgü olduğunu kabul edersek, bütün siyasal sistemler için doğru, evrensel genellemelere girişme imkânını baştan reddetmiş oluruz. Bu takdirde siyasal bilim, münhasıran «tasvirici» (descriptive) bir ilim dalı olabilir ve ancak her ülkeyi teker teker inceleme metodunu (country - by - country approach) kullanabilir. Duverger ise, pek çok siyasal bilimci gibi, bazı siyasal davranış kalıplarının evrenselliğine, yani belli faktörlerin —ulusal yeva özel koşullar ne

(23) G. E. Lavau, *Partis politiques et réalités sociales : Contribution à une étude réaliste des partis politiques* (Paris, 1953). Lavau'nun bu eserinin eleştirilmesi için bk. C. A. Micaud, Review of Lavau, *op. cit.*, *Journal of Politics*, 16 (November, 1954), ss. 726 - 729; keza S. E. Finer, «Duverger Reconsidered,» *Political Studies*, 2 (October, 1954), ss. 270 - 273.

(24) Lavau, *op. cit.*, s. 7.

(25) *Ibid.*, s. 11.

lursa olsun — belli bir sonucu yaratabileceğine, hiç değilse olayları bu yöne itebileceğine inanmaktadır. Bunu, yazarın, özel faktörlerin önemini hiç nazara almadığı şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Nitekim kendisi, yer yer bu çeşit faktörlere değinmektedir (26). Fakat doğruluğu sadece belli bir siyasal sistemle sınırlı olmayan genellemelerde bulunmak istiyorsak, genelliğine inandığımız faktörleri ulusal çevrelerden ayırıp, soyut olarak ele almaktan başka yapabileceğimiz şey yoktur.

Lavau ile Duverger arasındaki ikinci metod farkı da, incelediğimiz ilk nokta ile ilgilidir, Lavau, siyasal bilimin bir disiplin olarak bağımsızlığını kabul etmemekte; bu bilgi dalının, diğer disiplinlerin kesişme noktasından başka bir şey olmadığını, dolayısıyla bu disiplinlerden — özellikle tarih — geniş ölçüde faydalanması gerektiğini ileri sürmektedir. Duverger ise, gene meslektaşlarının büyük çoğunluğu ile birlikte, siyasal bilimin özerkliğine, yani siyasal olguların gene siyasal olgularla açıklanabileceğine inanmaktadır.

Lavau'nun görüşlerinin fazla mübalağalı olduğu şüphesizdir. İleri sürdüğü tekitler çoğu zaman ilgi çekici, bazan da yerinde olmakla beraber, dayandığı temel varsayıma (her ülkenin siyasal evriminin kendisine özgü oluşu) katılmak imkânsız görünüyor.

2. Diğer çeşitli tenkitler :

Siyasal Partiler'e yöneltilen tenkidlerin büyük çoğunluğu, bu kategoriye girmektedir. Bunları da çeşitli gruplara ayırabiliriz :

a) *Temel değişkenlerin sayıca azlığı* : Wildavsky'nin dediği gibi, «belli başlı bir güçlük kaynağı, Duverger'nin çok faktörlü inceleme metodunu (multi - causal approach) zımnen reddedişinden doğmaktadır. Belki de, *Siyasal Partiler'in* temelinde yatan varsayım, siyasal olguların, üç değişkenin bağımsız şekilde kullanılmasıyla geniş ölçüde izah edilebileceğidir : Parti yapıları, parti sistemleri (partilerin sayısı) ve seçim sistemi. Sosyal ve ekonomik yapı, ulusal tarih, kültür, kurumsal (institutional) gelenekler, coğrafya, ilim, v. b. «diğer faktörler» ya reddedilmiş ve ihmal olunmuş, ya da kenar rollere itilmiştir» (27).

(26) Örneğin, *op. cit.*, ss. 203 - 204.

(27) *Op. cit.*, s. 370.

Duverger'nin sosyal ve ekonomik yapıya ve parti ideolojilerine ancak yer yer değindiğini yukarıda söylemiştik. Daha da fazla ihmale uğrayan önemli bir değişken, anayasal yapı veya hükümet sistemidir. Duverger, eserinin son bölümünde partilerle hükümet sistemleri arasındaki ilişkiyi inceliyorsa da, bunu daha çok tek yönlü bir ilişki olarak kabul ettiği anlaşılıyor; diğer bir deyimle, parti sistemlerinin hükümet yapısını ve hükümet sisteminin işleyiş şeklini etkileyeceği — haklı olarak — belirtildiği halde, hükümet sisteminin de bir «bağımsız değişken» olabileceği hususu genellikle ihmal edilmiş görünüyor. Bu konuda birçok örnekler verilebilir. Meselâ başkanlık rejimi, yani yürütme organının gerçek başının halk tarafından seçilmesi sistemi, iki - parti yönünde bir eğilim yaratır; çünkü bu sistemde siyasal mücadele sonucu elde edilebilecek olan en büyük mükâfat, başkanlık mevkii'dir. Bu mevkii ise, parlamento koltukları gibi, bölünmesine imkân yoktur. Dolayısıyla, bir parlamenter rejimde küçük partiler kurmayı tercih edebilecek olan azınlık grupları, başkanlığı ele geçirme şansını kaybetmemek için, iki büyük parti etrafında toplanmaya yönelirler. Anayasal yapının partiler üzerindeki etkisine diğer bir örnek, federalizmin genellikle adem-i merkeziyetçi, gevşek örgütlü ve disiplinsiz partiler yönünde bir eğilim yaratabilmesidir (28). Öte yandan, özellikle iki - parti sistemi altında işleyen, parlamenter rejim, parti birliğini ve disiplinini kuvvetlendirici bir faktör teşkil eder; çünkü parlamenter rejimde bir milletvekilinin kendi partisi hükümeti aleyhine kullanacağı oy, hükümetin düşmesi ve partinin iktidarı kaybetmesiyle sonuçlanabilir. Pek az partili milletvekilinin böyle bir sonucu isteyeceği açıktır. Başkanlık sisteminde ise başkanın görevine devamının, parlamentonun işbirliğine bağlı olmayışı, bu endişeyi ortadan kaldırır ve milletvekillerinin daha bağımsızca hareketine, parti görüşünden daha rahatça ve sık sık ayrılabilmelerine imkân verir.

Üstelik, anayasal yapının partileri etkileyişi, sadece bu gibi mekanik etkilere münhasır değildir. Birçok anayasa kurumları, zamanla, halk çoğunluğunca benimsenmiş değerlere dönüşürler. Samuel Beer, bunlara «otorite telâkkileri veya anayasal değerler» adını vermektedir. Meselâ, Amerika Birleşik Devletlerinde «kuvvet-

(28) Bu konuda bk. David B. Truman, «Federalism and the Party System,» Arthur W. Macmahon, ed., *Federalism Mature and Emergent* (New York: Russel and Russell, Inc., 1962), ss. 115 - 136.

ler ayrılığı, sadece bir kamu hukuku olgusu değil, aynı zamanda bir kamu psikolojisi olgusudur» (29). Kuvvetler ayrılığı ilkesine kamu psikolojisinde bir değer atfedilmekte oluşu — sistemin yukarıda incelediğimiz mekanik etkisinden ayrı olarak — yasama organındaki iktidar partisi gruplarının kendi partilerine mensup başkandan yani partilerinin lideriden bağımsız olarak hareket etmelerini kolaylaştırır. Aynı şekilde, İngiltere'de iki - partili parlamenter rejim kurallarının birer anayasal değer halini alışı, örneğin hükûmetin görevinin hükûmet etmek, iktidar partisi milletvekillerinin görevinin ise hükûmeti desteklemek olduğunun kamuca kabulü, bu milletvekillerinin partilerinin çoğunluğuna aykırı oy kullanmasını daha da güçleştirir.

Siyasal Partiler'in yayınlanmasından bu yana, mukayeseli siyasal partiler incelemelerinde göze çarpan bir nokta, birçok yazarların Duverger'ce kısmen veya tamamen ihmal edilmiş bazı değişkenleri teorik şemaları içine alarak, partiler teorisini geliştirmeye çalışmalarıdır. Örneğin Sigmund Neumann sosyolojik ve ideolojik kriterleri, Duverger' nin parti yapısı ve parti sistemi kriterlerine eklemiştir (30). A. Leiserson ise, hükûmet sistemlerine ve temsil teorilerine de yer vermiştir (31). Mamafih bu eklemelerin ne derece verimli olduğunun, teoriye birşey kazandırıp kazandırmadığının incelenmesi, konumuzun dışında kalmaktadır (32).

Duverger'nin «çok - faktörlü analiz» metodunu reddedişi, kendisini zaman zaman güç durumlara düşürmektedir. Yazar, bir siyasal olguyu belli bir faktörün sonucu olarak incelemeğe başlamakta, fakat verilerin bu genellemeyi doğrulamadığı durumlarla karşılaştığı zaman, istisnayı «özel» koşulların varlığına atfetmektedir. Bunun tipik örneğini, tek - türlü basit çoğunluk sistemiyle iki - parti sistemi arasındaki ilişkinin incelenişinde görüyoruz : Duverger, sözü geçen ilişkiyi yukarıda açıkladığımız şekilde belirttikten sonra, bu «sosyolojik kanun» un sayıları pek de az olmayan istisnalarını (seçim reformlarından önceki İsveç ve Danimar-

(29) Beer, *op. cit.*, s. 516.

(30) *Op. cit.*, s. 400 - 405.

(31) *Op. cit.*, ss. 218 - 222, 316 - 322. Leiserson'un kullandığı «temsil teorileri» kriteri, ilk defa Samuel Beer tarafından geliştirilmiştir. Bk. «The Representation of Interests in British Government : Historical Background, *American Political Science Review*, 51 (September, 1957), ss. 613 - 650.

(32) Neumann'ın teorisinin tenkidi için bk. Engelmann, *op. cit.*, s. 435.

ka ve bugünkü Kanada parti sistemleri açıklamak zorluğunu duymakta ve bir an için hipotezini sınırlandırmaktadır :

«Tek - türlü basit çoğunluk sistemi... her bir seçim çevresi içinde iki - parti sistemini yaratma eğilimi gösterir; fakat ülkenin farklı bölgelerinde farklı partiler mücadele halinde olabilirler. Dolayısıyla basit çoğunluk sistemi, yöresel (mahalli) partilerin yaratılmasını veya ulusal partilerin yöresel mevkilere çekilmesini mümkün kılar» (33). Böylece basit çoğunluk sistemi, ulusal değil yöresel iki - parti sistemini izah edici bir faktör görünümünü almaktadır. Fakat Duverger bu sınırlı genellemeyle yetinmeyip, hemen ardından, yöresel iki - parti sisteminin ulusal iki - parti sistemine nasıl dönüştüğünü şöylece izaha çalışıyor :

«Bununla birlikte parti örgütünün artan merkezîyetçiliği ve neticede ortaya çıkan, siyasal problemleri daha geniş, ulusal bir açıdan görme yönsemesi, oy verme usulünün yarattığı yöresel iki parti sistemini kendiliğinden bütün ülkeye teşmil etme eğilimindedir; mamafih basit çoğunluk sisteminin gerçek etkisi, yöresel iki - parti sistemine münhasır kalır» (34).

Görülüyor ki, Duverger, bir an için sınırlar görüldüğü hipotezini tekrar genişletmek, daha doğrusu ilk hipotezini ispatlamak için, baştaki önermeyle (seçim sisteminin etkisi) hiç ilgisi olmayan, tamamen yeni bir faktörün (parti örgütünün merkezîyetçiliği) oynadığı rolü itirafa mecbur kalmıştır. Fakat yazar, sözü geçen noktaya sadece geçerken değinmekte ve bu bulgunun ışığı altında orijinal hipotezini tadile yaşmamaktadır. Oysa, parti örgütünün merkezîyetçiliği yöresel iki - parti sistemini ulusal iki - parti sistemine dönüştürmekte gerçekten rol oynuyor idiyse, hipotezin şu şekilde yeniden formüle edilmesi gerekirdi : *Merkezîyetçi partilerden meydana gelen bir sistemde tek - türlü basit çoğunluk usulü, ulusal iki - parti sistemini teşvik eder.* Dahası var : Parti örgütünün merkezîyetçiliği, istisnaları açıklayacak derecede kuvvetli bir faktör ise, bu faktör, seçim sisteminin yardımı olmaksızın da, iki - parti sistemini meydana getiremez mi ? Nihayet, her iki faktör iki - parti sistemini doğurmakta rol oynuyorsa, bunlardan hangisinin daha önemli olduğunu ve herbirinin önem derecesini nasıl anlayabiliriz ? *Siyasal Partiler*'de bu sorulara cevap bula-

(33) *Op. cit.*, s. 223.

(34) *Ibid.*

mıyoruz. Gerçekte, böyle problemlerin çözülebilmesi için, hipotezlerin bütün ilgili faktörleri içine alacak şekilde formüle edilmesi ve herbir faktörün açıklanmasına çalışılan olguyu ortaya çıkarmakta oynadığı rolün derecesini tayin edecek bir metodun bulunması gerekir (35). Duverger ise, istisnaları hemen daima «özel» durumlara atfetmek ve bu özel durumların analize dahil edilecek önemde olmadığını — herhangi bir ön araştırmada bulunmaksızın — varsaymak gibi ciddi bir metod hatasına düşmektedir. Bu, yazarın bellibaşlı metod karakteristiklerinden biri olduğundan, bir örneğinin daha verilmesi yerinde olur, sanırım :

Duverger'ye göre iki - turlu çoğunluk sistemi, partilerin sayısını arttırmaya temayül eder. Belçika (1894'den önce), bu kurala istisna teşkil etmektedir. Gerçekten bu ülkede iki - turlu seçim, mevcut büyük partilerden birinin bölünmesine ve böylece partilerin sayısının artmasına yol açmamıştır. Duverger, sözü geçen istisnayı şöyle açıklıyor : «Burada iki faktör tayin edici bir rol oynamış görünüyor : Bir yanda partilerin iç yapıları, öte yanda Belçika'daki siyasal mücadelenin mahiyeti» (36). Görülüyor ki, yazar, gene ilk hipotezinin alanı dışında kalan iki yeni faktörü nazara almak zorunluğunu duymuştur. Yukarıda belirttiğimiz metodolojik güçlüklerin hepsi, bu örnekte de ortaya çıkmaktadır.

b) Mistik yanılma : Duverger, bazı olguların «tabii» veya «eşyanın tabiatına uygun» olduğu inancındadır. Wildavsky'nin «mistik yanılma» (mystical fallacy) olarak adlandırdığı (37) bu inanç, yazarı gene birtakım metod ve muhteva hatalarına sürüklemektedir. Mistik yanılmanın en tipik örneğini, Duverger'nin iki - parti sisteminin «tabii» liğini izah edişinde görmekteyiz :

«... iki - parti sistemi, eşyanın tabiatına uygun görünmektedir; yani siyasal tercih, genellikle iki alternatif arasında bir seçme şeklini alır. Partiler düalizmi her zaman mevcut değildir; fakat hemen daima bir eğilimler düalizmi vardır. Her siyaset, iki çeşil çözüm şekli arasında bir seçmeyi gerektirir; sözde uzlaştırıcı çözümler, ya bir ya da öteki yana temayül eder. Bu, siyasette merkezin mevcut bulunmaması demektir : Bir Merkez partisi pek âlâ var olabilir; fakat bir merkez eğilimi, bir merkez doktrini yoktur.

(35) Benzer bir tenkid için bk. Wildavsky, *op. cit.*, ss. 369 - 370.

(36) *Op. cit.*, s. 243.

(37) Wildavsky, *op. cit.*, s. 369.

«Merkez» terimi, karşıt eğilimlerin mutedillerinin karşılaştığı keşişme noktasını anlatmak üzere kullanılır : Sağın mutedilleri ve Solun mutedilleri. Her merkez, kendisine karşı bölünmüş olup, iki yarıya — Sol - Merkez ve Sağ - Merkez — ayrılmış durumdadır. Zira Merkez, Solun sağ kanadı ile Sağın sol kanadının sun'î gruplaşmasından başka birşey değildir» (38).

İki - parti sisteminin tabiiliği varsayımı, Duverger'yi çok - parti sistemlerini «gayri tabii», yani genel kuraldan sapmış sistemler olarak incelemeye sevk etmektedir. Bu varsayımı tenkid yolunda çok şey söylenebilir. Birincisi, bunun «keyfi» oluşu, yani ampirik verilere uymayıdır. Gerçekten günümüzde iki - parti sistemine sahip ülkeler azınlıktadır. İkincisi, varsayım mantikî değildir. Siyasal sistem sadece *bir tek* problemi çözme durumunda olsaydı, siyasal tercih belki iki alternatiften birini seçme şeklini alabilirdi; fakat problemlerin çokluğu, alternatiflerin sayısını arttırmakta ve bir merkez eğiliminin varlığını mümkün kılmaktadır. Kaldı ki, tek bir problemde bile niçin sadece iki alternatif çözüm şeklinin mevcut olabileceğini anlamak güçtür. Örneğin ekonomik reform alanında hiç değilse bugünkü Batı demokrasilerinin yapma durumunda olduğu tercihler, sosyalizm ve kapitalizm, plânlama ve serbest pazar, ekonomik düzenleme ve *laissez faire* gibi büyük alternatifler arasında değil, sayıları belki düzineleri bulan ve birbirlerinden ancak derece farklarıyla ayrılan, sosyal ve ekonomik kontrol teknikleri arasındadır. İki kutuplu ideolojik alternatifler birçok Batı ülkelerinde tarihin malı olmuş, bunların yerini çok sayıda teknik alternatifler almıştır (39). Dolayısıyla bir merkez doktrini pek âlâ tavassur edilebilir. Üçüncü olarak, iki - parti sisteminin tabiiliği, bizzat Duverger'nin diğer bazı varsayımlarıyla çelişmektedir. Örneğin yazar, partilerin tabii düalizmi postülâsının yanısıra, partilerin sayısının artması (eski partilerin bölünmesi ve yenilerinin kurulması suretiyle) yolunda bir eğilimin varlığını zımnen kabul etmiştir. Kendisi, tabii düalizm eğilimini bozan faktörleri araştırır görünmekle beraber, örneğin orantılı temsilin böyle bir eğilimi nasıl önlediğini açıklayacak hiçbir delil vermemektedir. Tam tersine, Duverger'nin yaptığı şey, çoğunluk sisteminin partilerin sayısının artması eğilimini nasıl engellediğini göster-

(38) *Op cit.*, s. 215.

(39) Robert A. Dahl ve Charles E. Lindblom, *Politics, Economics, and Welfare* (New York : Harper and Brothers, 1953), ss. 3 - 18.

mektir. Dolayısıyla ilk varsayım (Partilerin tabii düalizmi) lüzumsuz ve sonraki varsayımla çelişiktir (40). Nitekim yazar, orantılı temsilin partilerin sayısını arttırıcı etkisini izah ederken, şunları söylemekle yetinmiştir :

«Benzer eğilimli partileri birleşmeye teşvik edici hiçbir husus mevcut değildir; çünkü bunların bölünmüş olmaları, kendilerine hiç zarar vermez veya pek az zarar verir. Parti - içi bölünmeleri önleyecek bir şey de yoktur; çünkü iki ayrı hizbin milletvekilleri sayıları toplamı, oy verme sisteminin etkisiyle mekanik olarak azalmaz» (41).

Ancak bu, partilerin bir orantılı temsil sisteminde niçin bölünme eğilimi gösterdiğini açıklamaz. Meğer ki, partilerin bölünmesi ve çoğalması yolunda tabii bir eğilimin var olduğunu kabul edelim. Bu takdirde böyle bir eğilimin, küçük partiler zararına işleyen çoğunluk sistemi tarafından durdurulduğunu, fakat orantılı temsilde serbestçe kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak partilerin bölünüp çoğalması «tabii bir eğilim» ise, o zaman da iki - parti sisteminin tabiiliğinden bahsetmeye imkân yoktur.

c) *Partilerin tasnifi* : Duverger'nin belli açılardan yaptığı çeşitli parti tasniflerine ve üçlü genel tipoloji denemesine yukarıda temas etmiştik. Burada ilk akla gelen problem, birinci kategoriye giren sınırlı tasniflerdeki unsurların diğer tasniflerdeki unsurlarla bir ilişkisi olup olmadığıdır. Duverger, çoğu zaman, böyle bir münasebetin varlığını ima edecek tarzda konuşmaktadır. Örneğin, komite sistemiyle zayıf bağlantı (articulation), ocak sistemiyle kuvvetli bağlantı, hücre ve milis sistemleriyle çok kuvvetli bağlantı arasında genel bir düşümdeşlik (coincidence) olduğunu belirtmektedir (42). Böylece partilerin temel unsuruyla bağlantı şekli arasında bir ilişkinin varlığı anlatılmış olmaktadır. Benzer şekilde, ocağa dayanan partilerin komiteye dayanan partilerden daha merkezîyetçi olduğu ifade edilmekte (43), yani temel unsurla parti - içi iktidarın toplanma yeri arasında bir ilişki görülmekte-

(40) Colin Leys, «Models, Theories, and the Theory of Political Parties,» Harry Eckstein ve David E. Apter, eds., *Comparative Politics: A Reader* (New York: The Free Press, 1963), s. 307.

(41) *Op. cit.*, ss. 248 - 249.

(42) *Ibid.*, s. 47.

(43) *Ibid.*, s. 23.

dir. Bu ilişkinin mahiyeti nedir? Duverger, belli bir unsurun bulunduğu yerde diğerinin de bulunduğunu söylemekten ileri gitmemiştir. Bununla, iki unsur arasında bir nedensellik ilişkisi (causal connection) olduğunu ileri sürmek isteyip istemediği pek açık değildir (44).

Gerçekten, çeşitli tasnif unsurları arasındaki korelasyonların uygulamada pek yüksek görünmeysi, bizi diğer bir probleme, yani Duverger'nin üçlü tipolojisinin zayıf noktalarına götürmektedir. Nitekim birçok partileri bu üç kategoriden birine sokmak çok güçtür. Örneğin Amerikan partileri kadro partisi niteliklerinin çoğunu taşımakla beraber, geleneksel *elite*'e dayandıkları söylenemez. İngiliz Muhafazakâr Partisi, kadro partisi sayılamıyacak derecede merkezietçi ve disiplinli olduğu halde, şüphesiz, Duverger'nin tarifine uygun bir kütle partisi de değildir; çünkü bu parti, sosyal bileşimi bakımından hemen tamamen orta sınıfa dayanmakta, aşağı sınıfların siyasal eğitimini sağlama ve onlar arasından yeni bir *elite* çıkarıp yetiştirme gibi bir amaç gütmemekte, liderlerini genellikle geleneksel *elite*'e mensup sayılabilecek kişiler arasından seçmekte ve, nihayet, kütle partileri gibi mâli bakımdan aidat temeline dayanmamaktadır (45). Türk partileri için de hemen hemen aynı şeyler söylenebilir. Bunlar, esas itibariyle kadro partisi niteliğini taşımakla beraber (46), merkezietçi ve disiplinli yapıları yönünden bu tipten ayrılırlar. Duverger'nin üçlü tasnifinin yarattığı bu güçlükler, belki, Profesör Sartori'nin yaptığı gibi, kütle partilerini de iki kategoriye (seçim kütle partisi ve örgütsel kütle partisi) ayırmak suretiyle giderilebilir.

d) *Parti sistemlerinin tasnifi*: Duverger'nin temel parti sistemleri tasnifinin partilerin sayısına dayandığını ve tek - parti, iki - parti ve çok - parti sistemlerini ayırdettiğini söylemiştik. Bu ayırımın sadece bir sayısal (numerical) kriteri esas aldığını ileri sürmek haksızlık olur. Gerçekten, bir ülkedeki partilerin sayısı, bu partilerin ve parti sisteminin mahiyetini derinden etkiler. Tek -

(44) Wildavsky, *op. cit.*, s. 371. Çeşitli tasnif unsurları arasında, Duverger'ye göre, mevcut bulunan ilişkilerin şematik izahı için bk. *ibid.*, s. 372, Table I.

(45) Benzer bir tenkid için bk. *ibid.*, ss. 372 - 373; Beer, *op. cit.*, s. 517.

(46) Burada, özellikle basımmızda görüldüğü üzere, partilerimizden «kütle partisi» olarak söz edilmesinin doğru olmadığını belirtmek zorundayız. Nitekim Duverger de, Türk partilerinin kadro partisi niteliği taşıdığını doğru olarak tesbit etmiştir: *Op. cit.*, s. 65.

parti sistemiyle diğer iki sistem arasındaki büyük fark, izaha lüzum göstermeyecek derecede açıktır. İki - parti sistemindeki partilerle çok - parti sistemindeki partiler arasında da önemli ayrılıklar mevcuttur. Bunlardan ilkinde, her iki parti de «çoğunluğa yönelmiş» partilerdir(party with a majority bent). Bu deyim, «parlâmentoda salt çoğunluğa sahip veya kurumların olağan şekilde işlemesi halinde birgün böyle bir çoğunluğa sahip olması muhtemel» partileri anlatmaktadır. Çoğunluk yönsemesi, partilerin psikolojisi üzerinde önemli bir rol oynar. Çoğunluğa yönelmiş bir parti, halen muhalefette olsa bile, günün birinde iktidar sorumluluğunu tek başına yükleneyeceğini bilir. Bu ise, partinin sosyolojik mahiyetini tamamen değiştirir ve onu, zorunlu olarak, realist kılar. Çoğunluğa yönelmiş bir parti rahatça demagoji yapamaz. Programında teorik sorunlardan çok, somut problemlere önem verir. Uygulanması güç ihtilâlcî ilkeler yerine, sınırlı ve belli reformlara yönelir. Bütün bunların sebebi, partinin, birgün programını uygulamaya davet edileceğini bilmesidir. Ölçüsüz vaatler ve demagoji böyle bir ortam içinde, açıkça partinin zararınadır. Çok - parti sisteminde ise partiler, pek ender olarak, çoğunluk yönsemesine sahiptirler. İktidarı, ancak diğer partilerle paylaşarak yüklenirler. Dolayısıyla başarısızlıklarının sorumlunu iktidar ortaklarına yıkmak daima mümkündür. Diğer bir deyimle sistem, partilerin demagoji yapmasını ve uygulanması imkânsız programları savunmasını engellemez, aksine bunu teşvik eder (47).

Görülüyor ki, tek-parti, iki-parti ve çok-parti ayrımı, sayısal farktan başka, partilerin sosyolojik mahiyetleri arasındaki belirli farklılara da dayanmaktadır. Bununla birlikte, tasnifin kusursuz olduğu söylenemez. Özellikle tek-parti sistemi, çok değişik tipleri içine alan, fazla geniş ve geniş olduğu için denisbeten anlamsız bir kategoridir. Aslında bu kategori, birbirinden farklı üç tipi ihtiva eder : Hâkim (predominant) parti, hegemonyacı (hegemonic) parti ve gerçek anlamda tek-parti. Hâkim parti sisteminde birden çok parti - meşru olarak - mevcuttur; hâkim parti dışındaki küçük partiler, bu partinin gerçek ve bağımsız hasımları durumunda olup, onunla eşit şartlar altında mücadele ederler. Dolayısıyla sistem, özü bakımından, plüralisttir. Yalnız hâkim partinin seçmen kütlesi içindeki üstün kuvveti sebebiyle, iktidarın partiler arasında el değiştirmesi olayı

(47) *Ibid.*, ss. 283 - 286.

görülmez. Bu sistemin örneği, Demokratların -hiç değilse yakın zamana kadar-hâkim parti durumunda olduğu, Amerika Birleşik Devletlerinin güney eyaletleriyle, Hind Kongre partisidir.

Hegemonyacı parti tipinde ise, muhalefet partilerinin varlığına izin verilirse de, bunlar «peyk partiler» durumundadır. Peyk partiler, hegemonyacı partiyle eşit şartlar altında ve onun gerçek hasımları olarak mücadele edemezler. Kısacası, iktidar için rekabet bahis konusu değildir. Hâkim-parti sisteminde bir iktidar değişimi hukuken pekâlâ mümkündür; şartların değişmesi ve hâkim partinin -şu veya bu sebeple-zayıflamasıyla birgün fiilen de gerçekleşebilir. Hegemonyacı parti sisteminde ise böyle bir ihtimal yoktur. Peyk partilerin fonksiyonu, iktidarı değiştirmeye çalışmak değil, kamu oyunun daha iyi ifade bulmasını sağlamak, devlet yöneticilerine halkın duyguları hakkında daha bol ve gerçek bilgi temin etmektir. Bu sistemi özellikle Polonya'da görmekteyiz.

Nihayet, üçüncü tip, birden çok partinin ne hukuken ne fiilen var olduğu gerçek tek-parti sistemidir (48). Açıkça görülüyor ki, Duverger'nin parti sistemleri tasnifi, tek-partinin bu çeşitli ve farklı şekilleri arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır.

Öte yandan, çok-parti sistemi de birbirine pek az benzeyen tipleri içine alacak genişliktedir. Örneğin İskandinav ülkelerinde, Batı Almanya'da, Hollanda'da çok-parti sistemi, partileri demagogik ve ideolojik kılmamış, aşırılığa sürüklememiştir. Gerçekten bu partiler, sorumlu, gerçekçi ve pragmatik davranışları bakımından, iki-parti sistemindeki partilerden farklı gözükmemektedirler. Duverger bunun farkında olmakla beraber, sözü geçen durumu ya hâkimiyet (domination) olayı ile (İskandinavya'da olduğu gibi), ya da parti bağlaşımlarının niteliği ile (1830 - 1925 yılları arasında Hollanda'da görüldüğü üzere) açıklamaya çalışmakta (49), fakat ana tasnifinde bir değişiklik yapmamaktadır. Belki de, Profesör Sartori'nin yaptığı gibi, çok-parti sistemini, mutedil plüralizm, aşırı plüralizm ve parti atomlaşması şeklinde üç kategoriye bölmek, kavramların açıklığa kavuşması bakımından daha yerinde olur (50).

(48) Hâkim parti, hegemonyacı parti ve tek -parti ayırımını Profesör Sartori'ye borçluyum.

(49) *Op. cit.*, ss. 312, 338 - 339.

(50) Sartori, sözü geçen ayırımı, bu satırların yazıldığı anda henüz yayınlanmamış olan bir etüdünde açıklamaktadır: «European Party Systems,» La Palombara ve M. Weiner, eds., *Political Parties and Political Development* (Princeton, 1965).

Üç veya dört partiden meydana gelen mutedil çok-parti sistemi, iki-kutuplu (bi-polar) bir sistemdir. Yani partiler, birbirleriyle bağlaşımlar yapmak suretiyle iki rakip blok teşkil etmişlerdir. Dolayısıyla iktidar, tıpkı iki-parti sisteminde olduğu gibi, bu iki blok arasında el değiştirir. İktidarın, diğer partilerle birlikte dahi olsa, kullanılması ve bunun karşısında diğer partilerin meydana getirdiği bağlaşımların gerçek bir alternatif teşkil etmesi, her iki blok içindeki partileri, sorumlu ve gerçekçi kılar. İktidarın kazanılmasının geniş ölçüde merkezdeki oyları çekebilmeye bağlı bulunması, her iki bloku da merkeze yani siyasal itidale iter. Diğer bir deyimle sistem, «merkezcil» (centripetal) niteliktedir.

Bunun karşısında aşırı plüralizm, tamamen zıt karakterler taşır. Sistem, beş veya daha çok partiden mürekkeptir. Partiler, iki rakip blok halinde toplanmamışlardır. Genellikle merkez partilerinin meydana getirdiği bir bağlaşımla ve bunun dışında sistemden tecrit edilmiş durumda bir veya iki aşırı (extremist) parti mevcuttur. Aşırı parti veya partilerin diğer partilerle işbirliği yapmaması veya bu partiler tarafından hükümet koalisyonuna dahil edilmemesi sebebiyle, hükümeti teşkil eden merkez bağlaşımları karşısında gerçek bir alternatif mevcut değildir. Hükümet sık sık düşse bile, gene aynı partiler tarafından kurulur. Böylece, partilerden bir kısmının daimi olarak muhalefette bulunuşu, onları sorumsuzluğa ve demagojiye sürüklediği gibi, hükümet partilerinin de-alternatif yokluğu sebebiyle-nasıl olsa iktidarda kalacaklarını bilmeleri, bunları da halk oyu karşısında sorumsuz kılar. Nihayet, aşırı partilerin demagojisiyle rekabet etmek ve onlar lehine daha çok oy kaybetmemek endişesi, hükümet partilerini demagojiye sevkeden başka bir faktördür. Kısacası sistem, örnekleri İtalya'da ve Dördüncü Fransız Cumhuriyetinde görüldüğü gibi, «merkezkaç» (centrifugal) bir itiş doğurur. Duverger'nin çok-parti sistemi kategorisi, çok-partinin bu iki farklı tipini birbirinden ayıramamaktadır.

Son olarak şunu da söyleyebiliriz ki, partilerin sayısına dayanan tasnifin, bu gibi düzeltmelerden sonra bile, çeşitli tenkid ve itirazları bertaraf edecek mükemmelliğe ulaştığı çok şüphelidir. Belki de, parti sistemlerinin, sayısal kriterden başka kriterlere göre sınıflandırılması daha verimli sonuçlar sağlayabilir. Bu kriterler arasında partilerin kuvvetlerine, parti sisteminin gösterdiği bütünleşme (integration) derecesine yani partiler arasındaki mesafeye, nihayet parti sisteminin belli bir siyasal sistem içindeki fonksiyon-

nel önemine (Eckstein'in deyişiyile «party system salience») değinebiliriz (50 a). Parti sistemlerinin tasnifinde kullanılabilecek olan bütün bu kavramlar, sayısal kriterin tek ve, muhtemelen, en önemli kriter olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

e) *Seçim sistemlerinin parti sistemleri üzerindeki etkisi*: Duverger'nin, seçim sistemleriyle partilerin sayısı arasındaki ilişkiyi incelerken düştüğü bazı metodolojik hatalara yukarıda değinmiştim. Burada, sözü geçen ilişkinin muhtevâsından bahsetmek istiyorum. Colin Leys'e göre «Duverger kanunu» (tek-turlu basit çoğunluk sisteminin iki-partili rejime rol açması), teorinin yeterliği veya yetersizliği noktasından değil, fakat «özü itibariyle kullanılması imkânsız» (inherently unusable) oluşu açısından yani mantıkî gerekçelerle tenkid olunmalıdır. Bir modelin veya teorinin mantıkî bakımdan kusurlu oluşu, onun kendi içinde çelişik olması (birbirleriyle bağdaşamaz sonuçlara yol açması) veya bizi, götüreceği farzolan sonuçlarla bağdaşamayacak sonuçlara götürmesidir. Duverger'nin modelinin mantık bakımından kusurlu olduğu açıktır: Yazarın belirttiği psikolojik faktör (oyların boşa harcanması endişesi), ulusal alanda iki-parti sistemine yol açmaz. Bu, sadece, herhangi bir seçim çevresinde üçüncü veya daha zayıf durumda olan partinin seçmenlerinin, bu partiyi, *o seçim çevresinde* birinci veya ikinci sırada bulunan parti lehine, terketmelerine sebep olur. Fakat (x) seçim çevresinde birinci veya ikinci sırayı işgal eden partinin ülke çapında da ilk iki partiden biri olması için hiçbir sebep yoktur. Bu parti, toplam milletvekilliği sayısı ne olursa olsun, (x) seçim çevresinde birinci veya ikinci sırada bulunduğu sürece, kendisine verilen oylar boşa harcanmış sayılmaz. Dolayısıyla Duverger'nin teorisi, bir iki-parti sistemi teorisi değil, bir «statüko» veya «hareketsizlik» (immobilisme) teorisidir (51).

Öte yandan, yukarıda kısaca belirttiğim gibi, orantılı temsilin partilerin sayısını arttıracığı tezi de mesnetsizdir. Gerçekte orantılı temsil, halk oyunun eğilimlerini olduğu gibi kaydeden, pasif bir sistemdir. Sistemin mekanizmasında partilerin sayısını etkileyici hiçbir özellik yoktur. Bu konuda söylenebilecek şey, şundan ibarettir: Bir ülkedeki partilerin sayısı, seçim sistemiyle ilgisi olmayan

(50 a) Bu son noktayı, Profesör Harry Eckstein'in (Princeton University), parti sistemleri hakkındaki henüz yayınlanmamış bir denemesine borçluyum.

(51) Leys, *op. cit.*, ss. 305 - 306, 308.

başka faktörler sebebiyle esasen artma eğilimi gösteriyorsa, orantılı temsil bu eğilimi engellemez ve onun serbestçe işlemesine imkân verir. Fakat bu, orantılı temsil partilerin sayısını arttırıcı etkiye sahiptir, demekten çok farklıdır.

Duverger'nin ve başkalarının, parti sistemleriyle seçim sistemleri arasında yakın bir ilişki gören teorileri diğer bir açıdan da eleştirilebilir. Bütün bu teoriler, ekonomideki benzerleri gibi, partilerin nüfuzlarını azamî haddine çıkarmak için uğraştıklarını ve davranışlarını, rekabet koşullarındaki değişikliklere kolayca uydurabilecek derecede intibak kabiliyetini haiz müesseseler olduklarını varsaymaktadır. Ancak nasıl ekonomik faaliyet alanında sadece ekonomik düşüncelerle hareket eden insan kavramı (homo economicus) bir soyutlama ise, siyaset alanında da partilerin ve parti üyelerinin, davranışlarını sadece seçimler yoluyla daha geniş bir temsil sağlama hesaplarına göre ayarladıklarını söylemek zordur. Özellikle bir parti, sadece bir seçim örgütünden ibaret olmayıp, üyelerinin sosyal hayatlarının büyük kısmını geçirdikleri bir yer ise, o partinin, üyeleri bakımından özel bir anlam ve değer ifade edeceği ve dolayısıyla davranışını, münhasıran, rasyonel seçim hesaplarının ışığında kolayca değiştiremeyeceği açıktır.

f) *Tek-parti sisteminden plüralizme geçiş* : Duverger, özellikle Türkiye örneğine dayanarak, bir tek-parti sisteminin, *kendiliğinden* (yani barışçı bir dönüşümle) bir plüralist sistem haline gelebileceğini savunur görünmektedir. Yazar, Türk tek-parti sisteminin niteliği hakkındaki derin ve ilginç gözlemlerini şu sözlerle bitiriyor :

«Türkiye örneği gösteriyor ki, uzak görüşle uygulanan bir tek-parti tekniği, günün birinde gerçek bir demokrasinin kurulmasına imkân verecek tek unsur olan, yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş vücut bulmasını mümkün kılabilir. Bunu genelleştirmek, ve tek-partinin böylece geçici bir muhafız hizmetini göreceğini, nazik demokrasi bitkisinin kendisini kabule hazırlanmamış bir toprakta gelişmesini sağlayacağını söylemek, bilmem doğru olur mu ? Bilimsel bakımdan, hâlâ geçici nitelik taşıyan tek bir örnekten hiçbir sonuç çıkaramayız. Gene de soru, sorulmaya değer» (52).

(52) Op. cit., s. 280.

Görülüyor ki, Duverger, bir genellemeden kaçınmakla birlikte, tek-parti sisteminin barışçı yollarla plüralizme dönüşmesinden ümitsiz değildir. Bu görüş, tek-parti sistemiyle plüralist sistemin birbirlerinden mahiyet ve temel mekanizmalar bakımından farklı olduğunu, dolayısıyla iki sistem arasında «kendiliğinden» (spontaneous) bir geçişin mümkün olamayacağını savunan yazarların tutumu ile karşıtlık halindedir. Bu iki tezden hangisinin doğru olduğunu kestirmek güçse de, Türkiye Duverger'nin tezini doğrulayan tek örnek olarak kaldığı sürece, diğer görüşün akla daha yakın geldiğini söyleyebiliriz.

g) *Siyasal partinin tanımı* : Duverger, eserinde siyasal partinin tanımını vermiş değildir. Fakat tek-partilerle plüralist sistemler içindeki partileri birlikte inceleyişinden anlaşılıyor ki, yazar, «parti» deyimini her iki kategoriye içine alacak anlamda kullanmaktadır. Diğer bazı yazarlar ise, ancak «yarışmacı» (competitive) veya plüralist sistemlerdeki partilerin gerçek anlamda parti sayılabileceği görüşündedir. Örneğin Neumann'a göre «Bir tek-parti sistemi, terimlerde çelişme demektir. Ancak, hiç değilse bir tane daha yarışmacı grubun varlığı, bir siyasal partiyi gerçek parti haline getirir». (53). Ranney ve Kendall ise, bu şarttan başka, bir siyasal kuruluşun parti sayılabilmesi için bunun, «demokratik rızanın (consensus) idamesi» amacını gütmemesinin de şart olduğunu belirtmektedirler (54). Bu son şart, sadece tek-partileri değil, fakat aynı zamanda plüralist sistemlerde faaliyet gösteren totaliter ve ihtilâlcî partileri de, parti kavramı dışında bırakmaktadır. Hermens'e göre de totaliter partiler «sui generis» tir; bunlar, demokratik siyasal partilerle aynı grupta toplanamaz (55). Zannımca, «demokratik rızanın idamesi» amacını şart koşmak suretiyle parti kavramını aşırı derecede sınırlandırmak doğru değildir. Tek-partinin parti sayılıp sayılamayacağı meselesine gelince, bu çeşit partilerle plüralist rejimlerdeki partiler arasındaki farkı aklımızdan çıkarmamak şartıyla, bunlara da parti adını vermekte büyük sakınca olmasa gerektir. Nihayet, her iki siyasal kuruluş tipi, aralarındaki önemli farklara rağmen, temel nitelikler ve fonksiyonlar bakımından birbirine benzemiyor, dene-

(53) Neumann, *op. cit.*, s. 395. Sartori de aynı görüştedir.

(54) Austin Ranney ve Willmoore Kendall, *Democracy and the American Party System* (New York : Harcourt, Brace and Company, 1956), ss. 85 - 87.

(55) Ferdinand A. Hermens, «Reviews : Fundamentals of Democracy,» *Review of Politics*, 14 (October, 1952), s. 559.

mez. Her iki sistemde de parti (veya partiler), resmî devlet mekanizması dışında kalan kuruluşlardır. Parti ve devlet özdeşliğinin (identity) en ileri götürüldüğü tek-parti sistemlerinde bile parti, esas itibariyle, devletin resmî organlarından ayrı bir hiyerarşi durumundadır; liderlik düzeyinde devlet mekanizması ile kaynaşsa dahi, üyeler düzeyinde devlet hiyerarşisi içinde yer almayan halk kütleleri ile temasını muhafaza eder. Dolayısıyla, demokratik sistemlerde olduğu gibi tek-parti sisteminde de parti, sınırlı bir anlamda bile olsa, halk kütlesiyle devlet mekanizmasını birbirine bağlayan bir halkadır. Temel fonksiyonlara gelince, her iki sistemde de parti, hükümet personelini atamak ve denetlemek, hükümet siyasetini belirtmek ve uygulamak gibi benzer fonksiyonlar ifa eder. Tek-parti sisteminde ve plüralist rejimlerde bu fonksiyonların yerine getiriliş şekli çok farklı olabilir; fakat bu fark, fonksiyonların temel niteliği arasındaki benzerliği veya özdeşliği ortadan kaldırmaz. Nihayet, tek-parti içinde de gizli bir plüralizm unsurunun var olabileceği düşünülebilir. Duverger'ye göre «hizipler, bir tek-parti içinde serbestçe geliştiği sürece, tek-parti, siyasal rekabetleri yok etmeksizin sınırlayan bir çerçeve haline gelir; tek-parti dışında yasaklanan plüralizm, parti içinde yeniden doğar ve burada aynı rolü oynayabilir (56). Günümüzdeki tek-partilerden hangilerinin böyle bir örtülü plüralizm niteliği gösterdiğini araştırmak, bu makalenin sınırları içinde yapılabilecek bir şey değildir. Ancak sözü geçen ihtimalin varlığı inkâr edilemez; bu da, tek-partilerle plüralist partileri birbirine yaklaştıran başka bir unsur olabilir.

h) *Partilerin evrimi*: Duverger, partiler hakkında «evrimci» (evolutionist) bir görüşe sahip görünüyor. Yazar, yukarıda bahsettiğimiz üç siyasal parti tipinin (kadro partisi, kütle partisi, totaliter parti) analitik kategoriler mi olduğunu, yoksa partilerin gelişmesinde üç ayrı evre mi teşkil ettiğini (yani her tipin, bir tarihsel evrim sonucu olarak kendisinden sonraki tipe mi dönüştüğünü) açıkça söylemiyor. Fakat eserin genel teması, partilerin yüz küsur yıllık tarihi boyunca, gevşek, adem-i merkeziyetçi, geleneksel ekonomik ve sosyal *elite*'ler arasından gelen parlamento liderlerinin kontrolündeki kadro partilerinden; disiplinli, merkeziyetçi ve partinin kendisi tarafından yaratılmış yeni parlamento -dışı *elite*'lerin hâkimiyeti altındaki kütle partilerine doğru bir evrimin meydana gel-

(56) *Op. cit.*, s. 278.

diği ve bunun da, özellikle, genel oy sisteminin kabulü sonucu olduğudur (57). Duverger'nin bu evrimci görüşü, eserin son cümlesinde kuvvetle ifade ediliyor : «Zenaatkârlığın faydaları ve endüstrileşmenin kötülükleri hakkında söylenen bütün sözler, zenaatkârın devrinin dolduğu ve bugün bir kütle-üretimi çağında yaşadığımız olgusunu değiştirmedeği gibi; ondokuzuncu yüzyılın bireyci ve adem-i merkezîyetçi kadro partileri adına duyulan teessür ve bugünün geniş, merkezîyetçi ve disiplinli partilerinden yakınmalar, ancak bunlardan ikincisinin çağdaş toplumların yapısına uygun olduğu gerçeğini değiştirmemektedir» (58).

Siyasal partilerin kadro partilerinden kütle partilerine doğru bir evrim geçirdiği tezine karşı yöneltilebilecek en ciddî tenkid, bu evrimin bazı ülkelerde (örneğin A. B. D. ve Kanada) hiç görülmediği, diğer birçoklarında ise kadro partileriyle kütle partilerinin (bazan da bunlara ek olarak totaliter partilerin) birlikte yaşadığıdır. Dolayısıyla, bu tiplerin veya kategorilerin birbirlerini izlediği ve yeni tipin eskisinin yerine geçtiği (sequential categories) tezini ihtiyatla karşılamak gerekir (59).

Duverger, evrimci görüşünün yanında, kütle partileri lehinde kuvvetli bir değer yargısına sahip görünmektedir. Ona göre ancak bu yeni parti tipi, halk kütlelerinin, gerçek anlamda, siyasal hayata katılmalarını mümkün kılar. Kütle partileri sayesinde aşağı sosyal sınıflar, geleneksel *elite*'lerle rekabet edecek yeni *elite*'ler yetiştirebilirler. Partisiz veya zayıf kadro partilerinden mürekkep bir rejim; doğuş, servet, mevki ve eğitim gibi siyasal-olmayan faktörlerin doğurduğu *elite*'lerin hâkimiyetini devam ettirir. Buna karşılık bir kütle partileri rejimi, mütavazi ölçüde de olsa, halk kütlelerinin kendi kendilerini yönetmesine imkân verir (60).

i) *Fonksiyonel «approach» un ihmal edilmiş olması* : Son olarak, Duverger'nin partilerin yapı özellikleri üzerinde durduğu, buna

(57) Beer, *op. cit.*, s. 515.

(58) *Op. cit.*, s. 427.

(59) Benzer mahiyette, Wildavsky, *op. cit.*, s. 373. Bu konuyla ilgili olarak, Leon D. Epstein, Amerikan partilerinin İngiliz kütle partilerinden daha az modern sayılmayacağı görüşünü savunmaktadır : «British Mass Parties in Comparison with American Parties,» *Political Science Quarterly*, 71 (March, 1956), ss. 97 - 125.

(60) Beer, *op. cit.*, *loc. cit.*; keza, Alfred Diamant, «Review of Duverger, *Les Partis Politiques*,» *Journal of Politics*, 14 (November, 1952), s. 732. Duverger'nin kütle partilerini savunuşu için bk. *op. cit.*, ss. 424 - 427.

karşılık fonksiyonel karşılaştırmaları ihmal ettiği söylenebilir. Gerçekten bugünkü siyasal bilimde fonksiyonel «approach» gitgide rağbet bulmaktadır. Bu anlayışa göre, yapısal karşılaştırmanın (structural comparison) siyasal bilime getireceği fayda sınırlıdır. Bu, tıpkı, karşılaştırmalı fizyoloji olmaksızın, karşılaştırmalı anatomiyle uğraşmaya benzer (61). Diğer bir deyimle fonksiyonel «approach», siyasal sistemi, belli bir somut organizasyonlar (örneğin hükümetler veya egemen devletler) dizisinden ibaret kabul etmez; fakat bir siyasal fonksiyon ifa eden bütün sosyal yapıları siyasal sistemin unsurları olarak düşünür ve bu siyasal fonksiyonların çeşitli ülkelerdeki görünüş şekilleri arasında karşılaştırmalar yapar (62).

Duverger'in fonksiyonel «approach» tan hiç faydalanmadığını söylemek yanlış olur. Kendisi, partilerin yapı özelliklerini ön plânda tutmakla beraber, zaman zaman onların fonksiyonları hakkında da ilgi çekici görüşler öne sürmektedir. Bunlardan birine, yani kütle partilerinin halk arasından yeni bir siyasal *elite* çıkarma fonksiyonuna daha önce değinmiştik. Eserin daha birçok yerlerinde, özellikle parti sistemleriyle kamu oyununun temsili arasındaki ilişkiyi anlatan bölümünde, bu çeşit fonksiyonel karşılaştırma ve genellemelere bol bol rastlanmaktadır. Örneğin partilerin kamu oyunu şekillendirmeleri, kişisel siyasal görüşlere kuvvet ve istikrar kazandırmaları, bunları belli alternatifler etrafında birleştirmeleri ve böylece bir siyasal temsili mümkün kılmaları, v.b. (63). Dolayısıyla bu alanda Duverger'ye yöneltilebilecek tenkid, yazarın fonksiyonel analizin öneminden habersiz oluşu değil, fakat anılan metodu ancak yer yer kullanması ve bu çeşit genellemelerini sistemli bir senteze kavuşturamamasıdır.

IV. — Sonuç :

Siyasal Parti'lerin önemli metod ve muhteva hatalarından kendisini kurtarabilmiş olduğunu söylemek güçtür; fakat bu, zaman

(61) Gabriel A. Almond, «Introduction : A Functional Approach to Comparative Politics.» G. A. Almond ve James S. Coleman, eds., *The Politics of the Developing Areas* (Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1960), *passim*, özellikle ss. 12 - 13; keza, Harry Eckstein, «A Perspective on Comparative Politics, Past and Present,» H. Eckstein ve David E. Apter, eds., *Comparative Politics : A Reader* (New York : The Free Press, 1963), ss. 26 - 28.

(62) *Ibid.*, ss. 26 - 27.

(63) *Op. cit.*, s. 378 ve son.

zaman yapıldığı gibi, eserin değerinin küçümsenebileceği anlamına gelmez. Yazarın kendisi de, siyasal partiler genel teorisi gibi geniş çapta bir teşebbüsün tehlikelerinin pek âlâ farkındadır ve bunu, kitabının ilk cümlelerinde, iddiadan uzak bir dille, açıkça belirtmektedir :

«Bu eser, temel bir çelişmeden hareket ediyor : Siyasal partilerin mukayeseli işleyişlerini doğru olarak tasvir etmek şimdilik imkânsız olmakla beraber, bunun gene de yapılması gerekir. Kendimizi bir fâsit daire içinde buluyoruz : Bir partiler genel teorisi, eninde sonunda, ancak kendisinden önceki derin çalışmalar üzerine kurulabilir; fakat bir partiler genel teorisi mevcut olmadıkça da, bu çalışmalar gerçek derinlik kazanamaz. Çünkü Tabiat, sadece kendisine soru sorulduğu zaman cevap verir; oysa biz, henüz, bu konunun hangi soruları gerektirdiğini bilmiyoruz... Bu kitabın amacı, daireyi kırmak, ve müphem, tahmini ve -zorunlu olarak- yaklaşık mahiyette de olsa, ayrıntılı çalışmalara temel ve rehber hizmeti görebilecek ilk adım olarak bir partiler genel teorisinin ana hatlarını ortaya koymaktır.. Araştırmalar, dağınık ve bireysel, bilimsel olmaktan çok ampirik nitelikte kaldığı müddetçe, siyasal bilim hiçbir gerçek ilerleme kaydedemez» (64).

Duverger'nin başlıca amacı «fâsit daire» yi kırmaksa, bunun fazlasıyla başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Siyasal Partiler*'in yayınlanmasından bu yana, tek bir partinin veya tek bir ülke partilerinin incelenmesi yerine, siyasal partilerin mukayeseli olarak tahlili, gitgide artan bir rağbet kazanmaktadır. Bu yöndeki yeni çalışmalar, şüphe yok ki, Duverger'nin tasnif ve genellemelerinin bir kısmının -belki de çoğunun- reddi veya düzeltilmesiyle sonuçlanacak ve böylece daha doyurucu bir siyasal partiler teorisinin kurulmasına hizmet edecektir. Fakat bu verimli çalışmayı mümkün kılmış ve kılacak olan şey, araştırmaları dağınıklıktan kurtaran ve belli yönlere sevkeden bir genel teori denemesinin (Duverger'nin teorisi) ortaya konulmuş bulunmasıdır. Çağdaş siyasal bilimin çözmek zorunda olduğu en önemli problemler-

(64) Ibid., s. XIII. Gariptir ki, Duverger'nin eleştiricilerinden biri, yazarı fazla teorik olmak ve realiteyi ihmâl etmekle değil, tam tersine, fazla ampirik ve pragmatik olmak ve teoriye gereken önemi vermemekle suçlandırmaktadır : Hermens, *op. cit.*, ss. 558 - 559.

den birinin, bir genel teori yaratmak olduğunu (65) düşünürsek, bu alandaki her çabanın -kusurları ne olursa olsun- memnunlukla karşılanması gerekir.

(65) Easton, *op. cit.*, *passim*.